

УДК 341.341.241.5
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.27>

ЮРИНЕЦЬ Ю. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету

БЄЛКІН Л. М.,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
адвокат

СОПЛКО І. М.,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Національного авіаційного університету

БЄЛКІН М. Л.,
кандидат юридичних наук,
адвокат

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ 1994 РОКУ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Анотація. Розглядаються питання інформаційної війни навколо Будапештського Меморандуму від 05.12.1994. Зазначається, що відмова України від ядерної зброї здійснювалася під безпрецедентним тиском з боку США та Російської Федерації. І якщо позиція першої була зрозумілою, оскільки ядерні заряди тільки фізично знаходилися в Україні, але функціонально контролювалися Російською Федерацією і були направлені на США, то Російська Федерація використовувала «ядерний фактор» для того, щоб поставити під сумнів законність існування України як учасника міжнародних відносин, для компрометації України на міжнародній арені. Найбільш гострі ідеологічні суперечки навколо ролі і значення Будапештського Меморандуму розгорнулися в умовах агресії Російської Федерації проти України в Криму і на Донбасі, коли реалізація гарантій за Меморандумом була б дуже важливою. Однак адекватну допомогу Україна не отримала. Щодо ідеологічних наративів щодо Будапештського Меморандуму можна виділити три напрями: проросійський – за Будапештським Меморандумом ніхто Україні нічого не винен; прозахідний – якщо ми «захочемо» допомагати Україні в укріпленні її безпеки, то це буде законним у межах Будапештського Меморандуму, але ми «не хочемо»; проукраїнський – Будапештський Меморандум надає Україні гарантії, які є чинними і повинні виконуватися аж до повного відновлення територіальної цілісності України. Однак якщо Меморандум фактично не представляє гарантії безпеки, що згадані у Законі України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», то можна вважати, що цей закон не вступив у силу для України. Наголошується на корисності для України

в ідеологічному протистоянні навколо Будапештського Меморандуму результату опитування «5 запитань президента» на підтримку права України на отримання допомоги за цим Меморандумом.

Ключові слова: Будапештський Меморандум, ядерна зброя, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, Лісабонський протокол 1992 року.

Постановка проблеми. В умовах агресії Російської Федерації (РФ) проти України в Криму і на Донбасі Україна змушена звертатися за допомогою до міжнародного співтовариства. При цьому багато хто за межами України, насамперед під впливом масованої російської пропаганди, сприймає ці звернення як «настирливість», нав'язує думку про «втому від України»¹. Разом з тим не слід забувати, що свого часу Україна отримала авторитетні міжнародно-правові гарантії своєї безпеки в обмін на відмову від значної частини оборонного потенціалу (так званий Будапештський Меморандум). Тому підтримка України в захисті її територіальної цілісності – не милість «гарантів», а їх міжнародно-правовий обов'язок. Натомість, як відзначав Секретар РНБО (2014–2019) О.В. Турчинов, Будапештський Меморандум «насправді виявився звичайним папером, який ніхто, на жаль, не збирався виконувати»². Тому в умовах агресії РФ проти України тема наявності/відсутності та обсягу зобов'язань «гарантів» перед Україною стає полем інформаційної війни. Ця стаття присвячена дослідженню цих питань. Отже, вибрана тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після 1994 року з'явилася низка праць із проблематики Будапештського Меморандуму. Тематика цих праць загалом відрізнялася по періодах. Так, до приблизно середини 2000-х років переважала думка про те, що Україна повинна була позбутися свого збройного арсеналу, перш за все ядерного, під тиском світових гравців [1–8 та ін.]. У подальшому (2014 рік), навіть коли стала зрозуміла неефективність Будапештського Меморандуму, проф. В.А. Василенко вимушений був продовжувати визнавати: щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї [9, 10]. Разом із тим, наприкінці 2000-х років з'явилися пропозиції щодо трансформації Будапештського Меморандуму у повноцінний юридично зобов'язуючий дво- або багатосторонній юридичний договір, зокрема, його ратифікацій [11–13]. Однак тільки після факту російської агресії проти України проблеми статусу Будапештського Меморандуму та наявності/відсутності та обсягу зобов'язань «гарантів» перед Україною стали предметом практичного обговорення [14–18]. Окремі питання

¹ <https://www.capital.ua/ru/news/132625-prezident-estonii-zayavila-ob-ustalosti-evropy-ot-ukrainy>; <https://politics.segodnya.ua/politics/ustalost-ot-ukrainy-ne-snyata-linkyavichyus-otreagiroyal-na-slova-zelenskogo-1485279.html>

² <https://www.unn.com.ua/ru/news/1597764-budapeshtskiy-memorandum-yakiy-mav-bi-garantuvati-ukrayini-zakhist-viyavivsyaprosto-paperom-o-turchinov>

інформаційного фону проблематики Будапештського Меморандуму розглядалися співавторами у роботах [19–21]. Отже **метою** пропонованої статті є продовження досліджень цієї тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Меморандум³ про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Memorandum⁴ on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) від 05.12.1994 підписувався як гарантії безпеки для України. Спочатку меморандум був підписаний трьома ядерними державами: РФ, Великобританією та США. Китай та Франція давали індивідуальні запевнення в окремих документах.

Як результат, між 1994 і 1996 роками Україна (разом із Білорусією та Казахстаном) відмовилася від своєї ядерної зброї. До цього часу Україна мала третій у світі запас ядерної зброї, над яким Україна мала фізичний, але не оперативний контроль. Його використання залежало від контролюваних РФ електронних сигналів дозволу та російської системи управління та контролю.

У 2009 році РФ та США опублікували спільну заяву про те, що гарантії безпеки меморандуму все ще будуть дотримуватися після закінчення строку дії Договору СНВ.

І перший Президент України Л.М. Кравчук [1, с. 156] і тодішній Міністр закордонних справ України А.М. Зленко [2, с. 335] як безпосередні учасники подій згадували, що відмова України від ядерної зброї здійснювалася під безпрецедентним тиском з боку США та РФ. І якщо позиція першої була більш-менш зрозумілою, оскільки ядерні заряди тільки фізично знаходилися в Україні, але функціонально контролювалися РФ і були направлені на США, то РФ відкрито використовувала «ядерний фактор» для того, щоб поставити під сумнів законність існування України як учасника міжнародних відносин, для компрометації України на міжнародній арені [2, с. 333; 10; с. 108; 17, с. 279]. Отже, вже на стадії переговорів про ядерне роззброєння України питання денуклеаризації стало одночасно і питанням інформаційної боротьби.

Роззброєння України було для РФ не тільки і не стільки фактором безпеки, скільки чинником створення переваг над Україною в політичній, економічній, військовій площині. Роззброєння України дозволяло РФ безперешкодно вивезти на свою територію найцінніші ядерні компоненти вартістю в десятки мільярдів доларів, знищити елітну частину українського ВПК, позбутися конкурента на світовому ринку озброєнь, зруйнувати обороноздатність України та зробити її енергетично залежною виключно від РФ. Політичний розрахунок полягав у тому, що без'ядерна Україна стане нецікавою світові, а отже, буде визнана російською сферою впливу [10; с. 108].

³ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158 – текст українською мовою

⁴ <http://www.pircenter.org/media/content/files/12/13943175580.pdf> - текст англійською мовою

Після анексії Криму Росією у 2014 році США, Канада, Великобританія разом з іншими країнами заявили, що участь Росії є порушенням її зобов'язань перед Україною за Будапештським Меморандумом та порушенням українського суверенітету та територіальної цілісності⁵.

Згідно з позицією України⁶, дії Росії в Криму та на Донбасі суперечать Будапештському Меморандуму. 03.01.2014 Постійний представник України при ООН Ю. Сергєєв зазначив, що Рада Федерації РФ одногласно схвалила «застосування військової сили проти України» у відповідь на звернення президента Росії Володимира Путіна, і заявив у зв'язку з цим, що РФ «грубо порушує основні положення Статуту ООН»... називаючи це «небезпечним викликом самому принципу ДНЯЗ».

03.03.2014 экс-президент України Леонід Кучма, який підписав Будапештський Меморандум в 1994 році, опублікував заяву, в якій висловив сподівання, що «лідери США, РФ, Великобританії, Франції та Китаю, які дали гарантії територіальної цілісності нашої країни, залишаться вірними своїм зобов'язанням», додавши, що він «розраховує на те, що РФ виконуватиме свої зобов'язання, викладені в «Великому договорі» з Україною від 1997 року».

У 2015 році у зв'язку з окупацією Криму Росією та конфліктом на Донбасі Верховна Рада України (ВРУ) визнала РФ державою-агресором, а тодішній міністр закордонних справ України П. Клімкін заявив: «Будапештський Меморандум був грубо порушений країною, яка зобов'язалася утримуватися від погроз або застосовувати силу проти територіальної цілісності або політичної незалежності України»⁷.

05.12.2015 р. тодішній секретар РНБО О. Турчинов заявив, що роззброєння країни було «безглуздим»⁸, а також дорікнув Заходу у недотриманні Будапештського Меморандуму, посилаючись на відмову західних країн постачати в Україну летальну зброю⁹. Однак ще в травні 2014 року посол США Дж. Паятт заявив у Києві, що США виконали свої зобов'язання: «Будапештський Меморандум не був угодою про гарантії безпеки. Це була домовленість про повагу суверенітету та територіальної цілісності України»¹⁰.

За словами професора міжнародних відносин Стівена Макфарлейна, «Меморандум дає підписантам обґрунтування, якщо вони вживають заходів, але це нікого не змушує діяти в Україні»¹¹. У США ні адміністрація Джорджа Буша, ні адміністрація Клінтона не були готові взяти на себе військові зобов'язання перед Україною, оскільки не були впевнені, що Сенат США ратифікує таку угоду.

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Budapest_Memorandum_on_Security_Assurances

⁶ https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%88%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC#cite_note-23

⁷ <https://www.rosbalt.ru/ukraine/2015/05/01/1394721.html>.

⁸ <https://www.rosbalt.ru/ukraine/2015/12/05/1468462.html>

⁹ https://lb.ua/news/2015/12/05/322725_turchinov_upreknu_l_zapad.html

¹⁰ <https://www.dw.com/en/ukraines-forgotten-security-guarantee-the-budapest-memorandum/a-18111097>

¹¹ https://web.archive.org/web/20171019080737if_/http://www.france24.com/en/20140303-ukraine-us-uk-diplomacy-russia-budapest-memorandum

Тодішній президент України П. Порошенко вважає, що у випадку Криму Будапештський Меморандум не поважали ні росіяни, ні Захід¹². Виступаючи у 2015 р. на загальних дебатах 70-ї Сесії Генеральної Асамблеї ООН, Президент П. Порошенко наголосив, що агресію проти України вчинила РФ, яка юридично зобов'язувався поважати суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність кордонів України, будучи, зокрема, гарантом безпеки України згідно з Будапештським Меморандумом¹³.

Водночас 03.04.2014 р. Президент Росії В. Путін відповів на питання про порушення Будапештського Меморандуму, описуючи сучасну українську ситуацію як революцію: «виникає нова держава, але з цією державою і стосовно цієї держави ми не підписали жодних обов'язкових документів». Росія заявила, що ніколи не була зобов'язана «змусити будь-яку частину цивільного населення України залишатися в Україні проти його волі». Росія припустила, що США порушили Будапештський Меморандум, і описала Євромайдан як ініційований США переворот¹⁴. Згідно з позицією РФ, загальним елементом Будапештського Меморандуму та поняттям «негативні гарантії» в його класичному розумінні є лише зобов'язання не застосовувати або не погрожувати застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав, і це зобов'язання РФ перед Україною «жодним чином не порушувалося».

Відповідаючи на занепокоєння, висловлене можливим негативним впливом кримських подій на дотримання режиму нерозповсюдження ядерної зброї, МЗС РФ заявило, що зобов'язання Росії за Будапештським Меморандумом стосуються виключно неприпустимості використання та загрози використання ядерної зброї, а всі інші пункти дублюють положення Гельсінських угод і не мають нічого спільного з нерозповсюдженням ядерної зброї. Ситуація в Криму, на думку російських дипломатів, викликана виключно внутрішніми українськими процесами, які не мають нічого спільного з РФ та Будапештським Меморандумом. Крім того, за повідомленням МЗС РФ, Україна не виконала своїх зобов'язань щодо протидії зростанню агресивного націоналізму та шовінізму, які містяться у Спільній декларації лідерів РФ, Великобританії, США та України, підписаній у Будапешті одночасно з Меморандумом. Міністр закордонних справ РФ підтвердив цю ж позицію в січні 2018 року.

12.03.2015 МЗС РФ заявив: «Ми також пообіцяли утриматися від загрози чи застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності України. І це положення повністю дотримано. Ні напередодні, ні під час прийняття доленосних рішень населенням Криму та Севастополя щодо статусу півострова на його території не було здійснено жодного пострілу»¹⁵.

¹² <https://www.dw.com/en/ukraines-forgotten-security-guarantee-the-budapest-memorandum/a-18111097>

¹³ Цит. за [17, с. 276-277].

¹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Budapest_Memorandum_on_Security_Assurances

¹⁵ https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%88%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC#cite_note-23

Таким чином, питання виконання/невиконання Будапештського Меморандуму стало предметом гострої інформаційної війни.

Водночас проблема Будапештського Меморандуму була відновлена шляхом всеукраїнського опитування громадян «5 запитань президента», ініційованого Президентом України В. Зеленським. Опитування було проведено 25.10.2020. Право України використовувати гарантії безпеки, визначені Будапештським Меморандумом, для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності підтримують 74,21% українців¹⁶. 17,21% респондентів не підтримують це право. Навіть незважаючи на консультативний характер цього опитування, його результат, зокрема стосовно Будапештського Меморандуму, має велике моральне та політичне значення для визначення готовності керівництва України вимагати його виконання країнами-гарантами або готовності України виконати узгоджені наслідки його відмови. Не випадково опитування Президента найбільше критикують ресурси, які не помічені у співчутті до України¹⁷.

Особливістю Будапештського Меморандуму є те, що ядерні держави – США, Великобританія, РФ, – «вітаючи приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як держави, що не володіє ядерною зброєю, беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу», надали конкретно Україні гарантії дотримання по відношенню до неї принципів Заключного акта НБСЄ¹⁸ стосовно поваги до її незалежності, суверенітету та існуючих кордонів (п. 1 Меморандуму). Тут, між іншим, слід зазначити, що посилання у Будапештському Меморандумі на Акт НБСЄ означає, серед іншого, що положення цього акту поширюються і на Україну, хоча остання безпосередньо не підписувала цей Акт. Зокрема, в контексті застосування сили або загрози силою держави-учасники зобов'язалися утримуватися в їхніх взаємних, як і взагалі в їхніх міжнародних відносинах, від застосування сили або загрози силою як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй та з цією Декларацією. **Ніякі міркування не можуть використовуватися для того, щоб обґрунтувати звернення до загрози силою або до її застосування в порушення цього принципу. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде признатися законною.**

Таким чином, з юридичного погляду очевидно, що визнання і підтримка територіальної цілісності держав іншими державами не є ніякою заслугою таких держав, а є їхнім **юридичним обов'язком** відповідно до принципів міжнародного права. Аналогічно «ніякі міркування не можуть використовуватися для того, щоб обґрунтувати звернення до загрози

¹⁶ https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/3124112-cto-dumaut-ukraincy-o-budapestskom-memorandume-opros-prezidenta.html

¹⁷ <https://112.ua/mnenie/zelenskiy-budapesht-mestnye-vybory-dlya-chego-prezident-sprashivaet-ukraincev-o-garantiyah-bezopasnosti-i-memorandumah-553766.html>

¹⁸ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055

силою або до її застосування», включно із так званим «захистом» російськомовного населення, підтримкою або захистом «референдуму», що б про це не говорила **російська пропаганда**. У Будапештському Меморандумі ці обов'язки прямо закріплені у вигляді гарантій конкретно для України. Зокрема, в Меморандумі окремо зазначається, що ніяка зброя цих країн¹⁹ ніколи не буде використовуватися проти України (п. 2 Меморандуму). Останній пункт явно порушила РФ, а гарантійні зобов'язання фактично не виконали інші гаранті – США і Великобританія.

Як відзначають фахівці в галузі міжнародного права, зазначений Меморандум є юридичним актом: він вступив в силу з моменту підписання відповідно тексту цього документа; сам текст згаданого документа (1994) не передбачає ратифікацію; процедура ратифікації міжнародних угод була встановлена у РФ в 1995 році, тобто пізніше укладення меморандуму²⁰. Російські політики та «експерти», а подекуди й представники інших країн-підписантів Будапештського Меморандуму, намагаються необґрунтовано спростувати чинність будапештських «гарантій» та обов'язковість їх виконання для всіх сторін цього документа. Особливо з початком агресії проти України – з російського боку озвучуються «аргументи» з метою дискредитації правового статусу Будапештського Меморандуму та виправдання агресивних дій РФ. Зокрема, російська пропаганда продукує наратив про те, що оскільки цей Меморандум не був ратифікований жодною зі сторін-підписантів, то документ «не пройшов процес надання йому юридичної сили через відповідні парламентські процедури», що надає Росії реальну правову «відмазку»²¹.

Натомість, за словами В. Рябцева, який працював в 1994–1995 рр. в МЗС України на посаді першого секретаря і брав участь у підготовці Будапештського Меморандуму, в 1994 р. мови про його ратифікацію в країнах, які є його сторонами (підписантами), не було. На його погляд, тоді переважало розуміння, що Меморандум є міжнародним договором, який зобов'язує країни-учасниці неухильно виконувати всі його положення²².

Слід зазначити, що як з погляду факту, так і з погляду права РФ здійснила проти України акт агресії, або, як мінімум, ввела в Україну в інтересах антиурядових сил своє озброєння. Так, у ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 визначено такі ознаки агресії: а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її; б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або

¹⁹ Що підписали Меморандум

²⁰ <http://www.unn.com.ua/ru/news/1597764-budapeshtskiy-memorandum-yakiy-mav-bi-garantuvati-ukrayini-zakhist-viyavivsvya-prosto-paperom-o-turchinov>

²¹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2884833-budapestskij-memorandum-nikcemnij-ci-vse-z-vplivovij.html>

²² <https://stihi.ru/2014/09/12/423>

застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; с) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави; d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські і повітряні флоти іншої держави; e) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території по припиненню дії угоди; f) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави; g) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це рівносильне перерахованим вище актам, або його значну участь в них²³.

При цьому, як зазначено в ст. 5 Резолюції 3314, ніякі міркування будь-якого характеру, будь то політичного, економічного, військового тощо, не можуть слугувати виправданням агресії. Жодне територіальне придбання або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними. У п. 5 резолюції ПАРЄ від 12.10.2016 йдеться про підтвердження²⁴ гарно задокументованої ролі російських військових у взятті під контроль і у практичному контролі цих регіонів, незважаючи на рішучий опір законної влади України. Таким чином, мають місце всі юридичні і фактичні обставини для практичного застосування гарантій за Будапештським Меморандумом.

Разом з тим на практиці, на жаль, з'ясувалося, що ніхто цей Меморандум виконувати не збирався. Як зазначає український професор-міжнародник, доктор юридичних наук О.О. Мережко, про Будапештський Меморандум «настільки міцно забули, що це викликає подив. Таке враження, що цього Меморандуму взагалі не було... Суть у тому, що по цьому Меморандуму держави-гаранти (постійні члени Радбезу ООН, вони ж ядерні країни) дали тверді зобов'язання забезпечити Україні її безпеку, суверенітет і територіальну цілісність. Не важливо навіть, яка природа цього Меморандуму – міжнародний договір або політична угода. Важливо інше – держави-гаранти зобов'язані досягти конкретний результат щодо України – забезпечити якомога швидше її територіальну цілісність і безпеку. Порушення Росією Меморандуму означає серйозний міжнародний злочин не тільки проти України, а й проти всіх держав-гарантів і проти міжнародного співтовариства загалом»²⁵.

Американський журналіст А. Боненбергер вказує, що Україні тричі довелося стикатися зі зрадою і легкодухістю Заходу. «Один раз, якщо згадати, як після Першої світової війни Великобританія, Франція і Америка не захистили Україну від радянської Червоної армії. Двічі, якщо згадати, чим

²³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text

²⁴ https://news.liga.net/politics/news/istoricheskaya_rezolyutsiya_pase_po_rossii_polnyy_tekst

²⁵ Цитується за роботою [20].

закінчилася Друга світова війна. Тричі, якщо врахувати Будапештський Меморандум – а його однозначно потрібно врахувати» [22].

Президент України Л.М. Кравчук вважає, що саме США були найбільше зацікавлені в ліквідації ядерної зброї, що знаходилася в Україні, оскільки вона було направлена на США²⁶. У той же час подальшу поведінку західних гарантів Л.М. Кравчук вважає обманом: «Обіцяли? Обдурили Україну фактично? Обдурили, я особисто відчуваю себе обдуреним. Ми здали ядерну зброю, а сьогодні вони дискутують, чи давати Україні гвинтівку»²⁷.

Аналогічної позиції дотримується О.В. Турчинов: Україна від західних гарантів не отримала «ні патрона, ні рогатки... і мені позиція наших західних партнерів незрозуміла. Це страусина позиція. Я зустрічаюся з багатьма, з військовим і політичним керівництвом наших союзників... Вони кивають головою. Але потім розповідають, що така допомога може драгувати Росію...»²⁸.

Тодішній (27.05.2016) Народний депутат України, командир полку Національної гвардії України «Азов» А. Білецький нагадує: «США, які зараз скупилися і розповідають, що нам можна давати тільки списи, забувають, як їхні військові аташе і дипломати стояли і плескали, коли в Полтаві розпилювали стратегічні бомбардувальники ТУ-122М... Ці люди позбавили нас жахливого оборонного потенціалу і не мають права виступати проти повернення Україні ядерної зброї»²⁹. А зараз, обурюється депутат, Україна змушена займатися жалюгідним жебрацтвом декількох тисяч «джавелінів»³⁰.

У цьому сенсі співавтору цієї статті вже доводилося підкреслювати, що, як це не парадоксально виглядає, саме надання Україні високоточної зброї є дуже корисним для встановлення миру і захисту мирного населення, оскільки точність цієї зброї знизила би втрати населення під час стрільби у відповідь і значно охолодила б запал любителів ховатися за спинами мирних жителів, хворих у лікарнях, школярів, – адже практично загальновідомо, що бойовики антиукраїнських сил ведуть обстріли з житлових районів, з територій, які прилягають до шкіл, лікарень, інших соціальних об'єктів [23].

Дуже важливо також відзначити, що з Будапештським Меморандумом пов'язано приєднання України не тільки до ДНЯЗ, але і до Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО) [19]. Так, нині незаслужено забуто, що 23.05.1992 Білорусь, Казахстан, РФ, Україна і США підписали Протокол до Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження СНО (Лісабонський протокол)³¹.

²⁶ <http://ukraina.ru/opinions/20141205/1011392136.html>

²⁷ <https://ru.tsn.ua/politika/kravchuk-chuvstvuet-sebya-obmanutym-iz-za-budapeshtskogo-memoranduma-399080.html>

²⁸ <http://www.liga.net/projects/pastor/>

²⁹ <http://www.ostro.org/general/politics/articles/500412/>

³⁰ Американські протитанкові комплекси

³¹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_070

Слід зазначити, що при ратифікації Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження СНО і Лісабонського протоколу до нього, Верховна Рада України (ВРУ) у Постанові від 18.11.1993 № 3624-ХІІ «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року»³² зробила застереження, що ратифікує Лісабонський протокол без статті 5, тобто в цьому документі ВРУ не визнала без'ядерний статус України. Одночасно, у п. 11 Постанови ВРУ рекомендувала Президенту України і Уряду України провести переговори з відповідними державами та міжнародними організаціями, зокрема, щодо міжнародних гарантій національної безпеки України. Зазначалося, що Україна здійснить обмін ратифікаційними грамотами тільки після виконання умов, викладених, зокрема, в п. 11.

У Постанові ВРУ від 03.02.1994 № 3919-ХІІ, «беручи до уваги конкретні заходи, прийняті Президентом і Урядом України щодо виконання положень Постанови ВРУ від 18.11.1993, зустрічні кроки з боку США і Росії», вирішено відкликати застереження по ст. 5 Лісабонського Протоколу. У Постанові ВРУ від 03.02.1994 № 3919-ХІІ «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року»³³ серед таких заходів вказані: результати зустрічі президентів України, США і РФ в Москві 14.01.1994, підписана ними Тристороння заява і Додаток до неї; отримання Україною підтвердження з боку президентів США і РФ їх готовності надати Україні гарантії національної безпеки після вступу в силу Договору про СНО-1 і приєднання України до ДНЯЗ як держави, що не володіє ядерною зброєю, а також зобов'язання з боку США, РФ і Великобританії щодо України поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони, утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності, утримуватися від економічного тиску і з огляду на зобов'язання не використовувати проти України ніякої зброї; отримання Україною підтвердження з боку президентів США і РФ, що відносини між ними будуть будуватися на принципах поваги до незалежності, суверенітету і територіальної цілісності кожної держави, а також підтвердження їх готовності до надання допомоги у створенні в Україні ефективної ринкової економіки та ін.

³² <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3624-12>

³³ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3919-12>

Нарешті, Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року»³⁴ містить такі важливі застереження:

1. Положення Договору не охоплюють повною мірою унікальної ситуації, що склалася внаслідок розпаду ядерної держави – Союзу РСР.

4. Загроза силою чи її використання проти територіальної цілісності та недоторканності кордонів чи політичної незалежності України з боку будь-якої ядерної держави, так само, як і застосування економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, розглядатимуться Україною як виняткові обставини, що поставили під загрозу її найвищі інтереси.

6. Цей Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантій безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа.

Важливо відзначити, що нині є всі підстави вважати, що мають місце дії ядерної держави – РФ, – які підпадають під визначення пункту 4. На такий випадок, відповідно до ст. 10 ДНЯЗ, кожен Учасник цього Договору в порядку здійснення свого державного суверенітету має право вийти з Договору, якщо він вирішить, що пов'язані зі змістом цього Договору виняткові обставини поставили під загрозу найвищі інтереси його країни.

Висновки. Таким чином, відносно ідеологічних наративів щодо Будапештського Меморандуму можна виділити три напрями: проросійський – за Будапештським Меморандумом ніхто Україні нічого не винен; прозахідний – якщо ми «захочемо» допомагати Україні в укріпленні її безпеки, то це буде законним у межах Будапештського Меморандуму, але ми «не хочемо»; проукраїнський – Будапештський Меморандум надає Україні гарантії, які є чинними і повинні виконуватися аж до повного відновлення територіальної цілісності України. Однак якщо вважати, що Меморандум фактично не представляє гарантії безпеки, згадані у п. 6 Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», то згідно з цим пунктом цей закон не вступив у силу для України.

Література:

1. Кравчук Л. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К. Століття, 2002. 392 с.
2. Зленко А.М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
3. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України: Підручник. К. ВПЦ «Київський університет», 2008. 379 с.
4. Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К. РІЦ УАННП. 1997. 688 с.
5. Кондратенко О.Ю. Процес ядерного роззброєння і Україна. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм.* 2011. № 4. С. 75–79.

³⁴ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80>

6. Нариси з історії дипломатії України / За заг. ред. В. А. Смолія. К. Видавничий дім «Альтернативи». 2001. 736 с.
7. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К. Дух і літера. 2003. 578 с.
8. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. – К. Ярославів Вал. 2015. 464 с.
9. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї. *Український тиждень*. 2014. 15. С. 6–10.
10. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2016. Вип. 17. С. 106–114.
11. Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус. *Обозреватель*. 01.09.2009. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm>
12. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози. *Дзеркало тижня*. 2009. № 43.
13. Гай-Нижник П.П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не) гарантії національної безпеки України. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 114. С. 366–378.
14. Святун Олена, Святун Олексій. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. *Віче*. 2014. № 20. С. 15–20.
15. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов'язковий для виконання його гарантами. *Віче*. 2015. № 14. С. 28–31.
16. Гурін К.С. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? *Публічне право*. 2016. № 2. С. 182–188.
17. Трофимович Л.В. Будапештський меморандум 1994 р. та міжнародні «гарантії» безпеки України. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 26. С. 276–289.
18. Крупеня Л.В. Будапештський меморандум 1994 р.: тест для верховенства права. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 141(3). С. 39–42.
19. Белкин Л.М. Будапештський Меморандум «заманил» Україну не только в ДНЯО, но и в Договор СНВ. *Обозреватель*. 07.04.2017. URL: <https://www.obozrevatel.com/my/life/38107-budapeshtskij-memorandum-zamanyl-ukrainu-ne-tolko-v-dnyao-no-i-v-dogovor-snv.htm>
20. Белкин Л.М. Международно-правовые гарантии безопасности Украины: история и реальность. *Юридические науки и образование*. Журнал № 50. Баку, 2017, 1 кв. С. 1–17.
21. Belkin L., Iurinetz J., Golovko S., Golubeva V., Pyvovar Yu. Budapest Memorandum for Ukraine: historical-legal and political-legal aspect in the context of an unsuccessful experience of denuclearization. *Journal of Law and Political Sciences (JLPS)*. Vol. 20, issue 3–2019, p. 67–108.
22. Боненбергер А. Насварити пальцем Україну. *Нове время*. 03.09.2016. – URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/bonenberger/pogroziti-paltsem-ukrajini-211024.html>
23. Белкін Л. Нерівні, або чому принцип рівної відповідальності України та Росії за війну на Донбасі є неприпустимим. *Юридична газета*. 13.12.2016. № 49–50 (547–548). С. 32–33.

Yurinets Yu., Belkin L., Sopilko I., Belkin M. Budapest Memorandum of 1994 as an object of information war

Summary. The issues of information warfare around the Budapest Memorandum of 05.12.1994 are considered. It is noted that Ukraine's renunciation of nuclear weapons was carried out under unprecedented pressure from the United States and the Russian Federation. And if the position of the first was clear, because nuclear charges were only physically located in Ukraine, but were functionally controlled by the Russian Federation and were sent to the United States, the Russian Federation used the «nuclear factor» to question the legitimacy of Ukraine's existence as a participant in international relations, to discredit Ukraine in the international arena. The sharpest ideological disputes over the role and significance of the Budapest Memorandum unfolded in the context of the Russian Federation's aggression against Ukraine in the Crimea and Donbas, when the implementation of guarantees under the Memorandum would be very important. However, Ukraine did not receive adequate assistance. Regarding the ideological narratives regarding the Budapest Memorandum, there are three directions: pro-Russian – according to the Budapest Memorandum, no one owes Ukraine anything; pro-Western – if we «want» to help Ukraine strengthen its security, it will be legal within the framework of the Budapest Memorandum, but we «do not want»; Pro-Ukrainian – the Budapest Memorandum provides Ukraine with guarantees that are valid and must be implemented until the full restoration of Ukraine's territorial integrity. However, if the Memorandum does not in fact provide the security guarantees mentioned in the Law of Ukraine «On Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of July 1, 1968», it can be considered that this law has not entered into force for Ukraine. It emphasizes the usefulness for Ukraine in the ideological confrontation over the Budapest Memorandum of the result of the poll «5 questions from the President» in support of Ukraine's right to receive assistance under this Memorandum.

Key words: Budapest Memorandum, nuclear weapons, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, Lisbon Protocol of 1992.